

חינוך בלתי פורמלי, אישיות והכוח ההרסני של ניאו-ליברליזם

חינוך בלתי פורמלי הוא כל סוג של החינוך המאורגן כך שיעדיו הם מעבר לגבולות החינוך הפורמלי. מדובר במגוון רחב של סביבה לימודית, שיכולה לכלול קבוצות קהילתיות, מוזיאונים, מועדוני ספורט, מועדוני אמנות ואחרים. החינוך הבלתי פורמלי נהנה מרמה גבוהה של גמישות, מה שמאפשר לו ליצור התערבויות ולעצב מתודות פדגוגיות המתאימות לצורכי התלמידים, ובמיוחד לאלה השייכים לאוכלוסיות מוחלשות ולקבוצות מיעוט. היכולת להציע סביבה גמישה, דואגת, תומכת ושוויונית יותר מהווה אחת הסיבות העיקריות לפופולריות של החינוך הבלתי פורמלי. בזכות הדגש על ההשתתפות הוולונטרית, עידוד המוטיבציה של הלומד והיעדר הערכה סטנדרטית, החינוך הבלתי פורמלי נתפס יותר ויותר כחינוך אלטרנטיבי, שעשוי להשלים את החינוך הפורמלי ולהתגבר על מגבלותיו האינהרנטיות. בעוד שמוסדות החינוך הפורמלי, כמו בתי ספר ואוניברסיטאות, משעתקים את מערכת היחסים ההיררכית ומיישמים את האתוס הניאו-ליברלי, החינוך הבלתי פורמלי מדגיש קשרים אופקיים המתאפיינים באכפתיות ובדאגה (caring relationships). יחסים משמעותיים המבוססים על דאגה חשובים, בין היתר, משום שהם עשויים לתמוך בילדים ובבני הנוער במהלך כינון זהותם. עבור פילוסופית החינוך האמריקנית נל נודינגס (Noddings) התנהגות של אכפתיות ודאגה היא ספונטנית ואותנטית, אינה מתוכננת מראש וכוללת את קבלת האחר. היחסים הללו מתאפיינים בשלושה רכיבים:

- עומק: האינטרס האותנטי באישיות ובחיי האחר.
- פעילות מעשית: מבוססת על דאגה ומוטיבציה פנימית.
- הדדיות, הקשר אינו חד-צדדי.

בדומה לנודינגס, קרל רוג'רס (Rogers), אחד ממיסדי הזרם ההומניסטי בפסיכולוגיה המודרנית, מדבר על החשיבות של היחס החיובי המבוסס על קבלת האחר בלי שום תנאי וללא דרישה להתאימו לנורמה כזו או אחרת או להיות דומה ולא שונה. מנגד, הערכה חיובית על תנאי תלויה בעמידה בציפיות שלנו ועשויה להיתפס כדרך פדגוגית יעילה לחיזוק התנהגויות אחרות, אך מחקרים מצביעים על המגבלות האינהרנטיות של הערכה חיובית על תנאי, ובמיוחד על הכשל שלה בתחום הרגשי, בקידום מנגנוני התמודדות לא בריאים ובפגיעה אפשרית בהערכה העצמית. ניתן לומר, אם כך, כי המידה שבה החינוך הבלתי פורמלי מקדם הערכה על תנאי והערכה ללא תנאי עשויה להשפיע על כינון הזהות של הצעירים.

עם זאת, החינוך הבלתי פורמלי אינו פועל במנותק מהסביבה החברתית והפוליטית. סביבה זו מתאפיינת בדומיננטיות של השיח הניאו-ליברלי. הגישה הניאו-ליברלית מביאה להבנת היחסים הבין-אישיים לאור הלוגיקה של השוק החופשי, המתאפיינת בתחרותיות ובחתיירה להתייעלות. הפרדיגמה של השוק החופשי במדעי החברה תואמת לתפיסה האבולוציונית במדעי החיים ורואה כערך את "הישרדות החזק". ניאו-ליברליזם רואה את ממדי החברה השונים מתוך הפרדיגמה של היזמות העסקית. גישה זו מאפיינת גם את התפיסה החינוכית הניאו-ליברלית. מוסדות חינוך רבים נאלצים לאמץ את דפוס הפעולה של בתי עסק. לאחרונה, המגמות הניאו-ליברליות ניכרות גם בקרב ספקי החינוך הבלתי פורמלי.

אימוץ הערכים הניאו-ליברליים בא לידי ביטוי בהדגשת הערכים של אחריות אישית ותחרותיות. הכוח ההרסני של האידיאולוגיה הניאו-ליברלית בחינוך מביא לשינויים באידיאל המוסרי שלאורו מחונכים התלמידים ולקידום אחריותיות ואחריות אישית כאידיאולוגיה של השכל הישר שחודרת לכל תחומי החיים.

המחקר הנוכחי שם לו למטרה לבדוק כיצד שורדים היחסים של אכפתיות, המתוארים בעבודותיהם של נל נודינגס וקרל רוג'רס, לצד הרציונליות הניאו-ליברלית במסגרת לתוכניות החינוך הבלתי פורמלי. המחקר בוחן את חדירת הערכים הניאו-ליברליים לתחום החינוך הבלתי פורמלי, לדוגמה תוכנית ספורט המנוהלת על ידי קרן הצדקה הבריטי, המתמחה בפיתוח תוכניות ספורט – SportHelp. מטרת התוכניות של Sporthelp כוללות שיפור חיי ילדים ובני נוער (בגילאים 8-18), השייכים לאוכלוסיות מוחלשות.

המחקר האיכותני שכלל תצפיות וראיונות עם מאמנים ומשתתפים בתוכניות הצביע על שתי תמות מרכזיות במרקם היחסים בין המאמנים לחניכים:

- יחסי אכפתיות (caring relationships): עומק, פעילות והדדיות. היחסים הללו התאפיינו ברמה גבוהה של שוויוניות וברמה נמוכה של היררכיות. מאמנים רואים עצמם כחונכים ומציינים, כי קשריהם עם הילדים נמשכים גם מחוץ לאימוני הספורט; הם רואים עצמם כאחראים על עיצוב האישיות של החניכים. גם חניכים רואים את יחסיהם עם המאמנים באור דומה.
- פגיעה ניאו-ליברלית באיכות יחסי האכפתיות. המחקר זיהה את ההשפעה של ערכים ניאו-ליברליים של אחריות אישית ומשמעת על עיצוב יחסי אכפתיות בין מאמנים לחניכים. למרות התפיסה של נודינגס ורוג'רס, הדוגלת בטיפוח יחסי אכפתיות ללא תנאי, היחסים בין מאמנים לילדים התקיימו על תנאי: על הילדים היה להתאים את עצמם ואת אישיותם לתפיסת האזרחות הניאו-ליברלית. ילדים נתפסו כ"שווי מאמץ" אם הם הפנימו את האידיאלים של האחריות האישית והמשמעת. הפנמת התפיסה הרצויה קודמה על ידי המאמנים באמצעות הנגשת התוכניות או הגבלת הגישה לתוכניות ספורט. לדוגמה, תלמידים ידעו שהפרת כללי המשמעת בבתי הספר תמנע מהם את האפשרות להשתתף בתוכניות ספורט. ידיעה זאת שיפרה את המשמעת לא רק ברמה החיצונית, אלא גרמה להפנמת כללי המשמעת כסימני האישיות ה"חיובית".

ניתן לומר, אפוא, כי מאמנים השתמשו בחינוך הבלתי פורמלי למען החדרת התפיסה הניאו-ליברלית של האישיות, הנסמכת על העקרונות של אחריות אישית ומשמעת. הם עשו זאת באמצעות הפיכת יחסי האכפתיות ליחסים על תנאי. בהתאם לכך, בני נוער הבינו שהם "שווים" אכפתיות אם הם מפנימים ומגלמים בתוכם את הדמות האידיאלית שאותה רצו לראות המחנכים.

המאמנים מדדו את מידת הדאגה והאכפתיות לפי החונכים, כדי לפתח אצלם את המאפיינים של אזרחות טובה על פי התפיסה הניאו-ליברלית. חשוב להדגיש, כי המאמר הנוכחי אינו בא לסתור את הערך החיובי של האחריות האישית והמשמעת, אלא טוען כי מסוכן לעצב את אישיות הילד בהתאם לאתוס הקבוע, הנקבע מראש והמנותק מההקשר ההיסטורי והחברתי. מרכזיותו של דגם האזרחות

הניאו-ליברלי באה על חשבון התעלמות מאפשרויות אחרות, כמו אכפתיות, מעורבות בחיי הקהילה והחברה ושיתוף פעולה.

תוצאות המחקר מראות, כי התפיסה הניאו-ליברלית חודרת לא רק לתחום החינוך הפורמלי אלא לחינוך הבלתי פורמלי ומשפיעה על הרכיב המרכזי של החינוך הבלתי פורמלי: על מרקם היחסים. כתוצאה, יחסי האכפתיות והדאגה מאבדים את ערכם האוניברסלי והופכים לסוג של תגמול, לאמצעי להשגת המטרה של כינון אזרחות נכונה. מערכת היחסים הבין-אישיים מנוהלת על פי הכללים של יעילות כלכלית. יש לציין, כי הפנמת תפיסת הדאגה והאכפתיות לזולת כמתקיימת על תנאי עלולה להסב נזק לאיכות היחסים העתידיים שייצרו בני הנוער עם אנשים אחרים בסביבתם.

התקציר מבוסס על המאמר:

Costas Batlle, I. (2018). Non-formal education, personhood and the corrosive power of neoliberalism. *Cambridge Journal of Education*, 1-18.